

Василь ЗАДОРЖНИЙ,
кандидат філологічних наук

БІЕНАЛЕ – ТРІЄНАЛЕ – КВАДРІЄНАЛЕ...

Ще раз про рід іменників

УДК 81' 271. 14

Стаття присвячена з'ясуванню родової характеристики невідміюваного іменника іншомовного походження *бієнале* в українській мові. Словники сучасної української літературної мови позначають рід цього іменника по-різному – і як чоловічий, і як жіночий; причому спостерігається залежність такої його характеристики від категорії роду іменника, яким визначається його семантика: виставка – жіночого роду, а фестиваль – чоловічого. У статті обґрунтовується той погляд, що в граматичній системі української мови невідміюваний іменник іншомовного походження *бієнале* знаходить собі місце серед іменників середнього роду.

Ключові слова: граматична система мови, іменники іншомовного (чужомовного) походження, невідміювані іменники, рід іменника.

«Немає нічого таємного, що не стало б явним», – давня євангельська істина: усе раніше чи пізніше виявить себе. Скажімо, ось аж цього року, коли влітку в Києві понад два місяці тривала експозиція «Арсенале-2012», привернула до себе увагу одна, на перший погляд, ніби й малозначуща річ, що, проте, стосується сучасної української культури в найширшому розумінні цього феномену як духовного стану нашого сучасника, тобто безпосередньо кожного з нас. У зв'язку з цією показною імпрезою (відразу зазначимо, що словники сучасної української літературної мови такого слова не фіксують) ми почули, наприклад, таке: «Перша київська бієнале сучасного мистецтва “Арсенале-2012”», «24 травня 2012 о 12:30 у Мистецькому Арсеналі у рамках Освітньої програми Першої Київської міжнародної бієнале сучасного мистецтва відбулася зустріч з її куратором Девідом Елліотом та англійським концептуальним художником Джейком Чепменом» тощо. Ось тут і вихід для тих, кому не до вподоби чужоземне слово *імпреза* (походить з італійської мови, де має різні значення, які найзагальніше можна уйняти українським словом *захід*, а ще краще щодо суті речі – формою його множини *заходи* – сукупність дій, спрямованих зусиль для досягнення певного результату): куди зрозуміліше й усім, певна річ, відоме слово *бієнале* (так само походить з італійської). Якщо ж його хтось в Україні досі не знав, то, можна не сумніватися, віднині воно неодмінно стане відомим і загальноживаним. Адже можна собі тільки уявити, скільки разів воно було повторено (усно й письмово) за час проведення цього культурного заходу. І не просто бієнале, а Перша київська міжнародна бієнале сучасного мистецтва «Арсенале-2012». Перша... А скільки ж їх ще буде?! Скажімо, Венеційських бієнале, де такий захід був організований і проведений уперше 1895 р. (звідтоді й почалися різноманітні тепер бієнале), відбулося вже кілька десятків. Та ключовим для розуміння тут є факт суто філологічний: слово *бієнале* буквально означає «дворічний», тобто бієнале – це імпреза, яка проводиться щодва роки. Підтверджен-

ня знаходимо в мові латинській: в італійському слові *biennale* можемо додати латинські *bis* – «двічі» і *annus* – «рік», – тож разом, як сказано, «дворічний». Однак, не італійські бієнале становлять наш інтерес... Це колись давно все тільки починалось у Венеції, а нині у форматі бієнале відбуваються численні міжнародні виставки, що представляють сучасне мистецтво. Ось черга дійшла й до Києва... Перша... Київська... міжнародна... бієнале... *Бієнале – перша? Бієнале – київська? Бієнале – міжнародна? Хіба ж бієнале – вона? Хіба ж бієнале – не воно?* Адже за це останнє промовляють інтуїція, і логіка, і навіть уривки знань з обсягу менш ніж середньої освіти... Тим часом скрізь чуєш підтримане міністерствами й комітетами, радами й агентствами, пресою та іншими засобами впливу на свідомість: бієнале – вона.

Невідміюваний іменник іншомовного походження *бієнале* в українській мові мав би бути іменником середнього роду – відповідно до тієї закономірності, яку ще у школі проілюстровано численними прикладами, напр.: *алоє*, невідм., с. [ОС₇₇; 18], *аудодафе* і *автодафе*, невідм., с. [ОС₇₇; 27], *вар'єте*, невідм., с. [ОС₇₇; 61], *галіфе*, невідм., с. [ОС₇₇; 138], *кабаре*, невідм., с. [ОС₇₇; 285], *каное*, невідм., с. [ОС₇₇; 289], *каре*, невідм., с. [ОС₇₇; 291], *купе*, невідм., с. [ОС₇₇; 329], *торе*, невідм., с. [ОС₇₇; 634], *сальто-мортале*, невідм., с. [ОС₇₇; 678], *тире*, невідм., с. [ОС₇₇; 751], *турне*, невідм., с. [ОС₇₇; 767], *філе*, невідм., с. [ОС₇₇; 799] та інші, перелік яких ми припиняємо тільки тому, що їх справді дуже багато. Здається, така маса прикладів повинна створити у свідомості мовця певний механізм рефлекторного сприймання й засвоєння мовних фактів, якщо навіть ця свідомість із якихось причин не спроможна відреагувати на них аналітично, адже в мові так воно й відбувається. Не можна сумніватися в тому, що «рефлексія не бере участі у використанні певної мови і ...мовці значною мірою не усвідомлюють законів мови» [5; 94], оскільки «мова – це не діяльність мовця, це готовий продукт, пасивно засвоєний індивідом; мова не передбачає попередньої

рефлексії, а свідомо в ній здійснюється лише класифікаційна діяльність» [5; 26], адже «лише слухаючи інших, ми навчаємося своєї рідної мови; мова відкладається в нашому мозку тільки внаслідок численних актів досвіду» [5; 32].

Визначати тривалий час граматичні характеристики слова *бієнале* за аналогією нам доводилося тому, що словники української мови його чомусь просто не фіксували. Здається, уперше наявність його в українській мові відзначив аж 1994 р. «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки», див.: *биенале* [иск[усство и искусствование], нескл. бієнале [РУСНТ; 53]. Звичайно, укладачам словника не відмовиш у дотепності й тонкому почутті гумору, адже в статті сказано все, що й без цього добре відоме тим, хто такі словники бере до рук, однак нема того, що становить справжній інтерес: а якого ж воно роду оце чужомовне слово *бієнале*? Потреба з'ясувати цей аспект у наборі граматичних характеристик слова *бієнале*, як виглядає, відчувалася в компетентних колах, тому вже того ж 1994 р. про це було повідомлено в «Орфографічному словнику української мови», див.: *бієнале*, невідм., ч. і ж. [ОС₉₄; 47]. Ось тут і перша несподіванка: виявляється, невідмінюваний іменник іншомовного походження *бієнале* може бути іменником аж двох родів – чоловічого і жіночого, але ніколи середнього – найочікуванішого для української мовної свідомості, призвичаєної до такого сприйняття на прикладі численних іменників іншомовного походження такого типу. Це, гадаємо, може збентежити вдумливого читача, адже згадане авторитетне лексикографічне джерело жодного разу не поставило під сумнів того, що саме середнього роду є, наприклад, невідмінювані чужомовні іменники, перелічені вище. Чому ж тоді новозафіксоване, хоч і не новозапозичене в українській літературній мові, слово *бієнале* не такого ж середнього в ній роду, адже загальновідомою є та обставина, що в мові діють потужні закони аналогії, за якими групуються великі масиви лексики. Про це можна було б тільки здогадуватися, якби не один щасливий для нас випадок. Річ у тому, що, крім *бієнале*, культурна громадськість практикує ще періодичне проведення *трієнале*, тобто такі ж масштабні художньо-мистецькі заходи з метою презентації сучасного мистецтва, що відбуваються, як неважко здогадатися, раз на три роки: як бачимо, слова *бієнале* і *трієнале* – тотожні з філологічного, спеціально-мовознавчого погляду. Певна річ, їхні граматичні характеристики, гадаємо, мали б бути однакові; проблеми, якщо б такі виникли, мабуть, теж. Уже згадуваний нами «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки» знову не повідомляє про зафіксоване ним уперше в українській лексикографії слово *трієнале* найголовнішого – якого воно роду, див.: *триенале* (так! – В.З.) [иск[усство и искусствование], нескл. *трієнале* [РУСНТ; 519]. Однак уже відомий нам «Орфографічний словник української мови» того ж року не залишає читача без відповіді на цю проблему; для нас же важливо, що

відповідь ця – теж слушна стосовно слова *бієнале*, див.: *трієнале*, невідм., ч. (фестиваль) і ж. (виставка) [ОС₉₄; 787]. Скажемо більше: це тлумачення дає повну й вичерпну відповідь, чому слово *трієнале*, на переконання упорядників, є, по-перше, іменником чоловічого роду, а по-друге, – іменником жіночого роду: виявляється, усе залежить від того, що саме це слово означає. Якщо *трієнале* – «фестиваль», то це іменник чоловічого роду, а якщо *трієнале* – «виставка», то це іменник жіночого роду. Керуючись законом аналогії, ми точно знаємо, що за цією ж логікою й іменник *бієнале* виявляє свою подвійну природу, виявляючи себе по-різному в різних контекстах. Прикладів, коли таке відбувається, у сучасному літературному мовленні чимало, однак обмежимося лише децицею, аби проілюструвати, як це може виглядати в одному тексті (тут і далі курсив наш – В.З.): «З 27 квітня по 13 травня у виставкових залах Центрального будинку художника Національної спілки художників України відбудеться *шоста Всеукраїнська трієнале графіки*. <...> Учасниками *цьогорічного трієнале* є українські графіки, серед яких і добре відомі в мистецьких колах майстри, і молоді художники, що вже встигли заявити про себе цікавими творами». І далі через два речення: «*Всеукраїнська трієнале* графіки повно і різнобічно репрезентує палітру сучасного українського графічного мистецтва». Здається, це ніби спеціально для ілюстративного підтвердження лексикографічних даних: *шоста* (!) *трієнале* – *цьогорічного* (!) *трієнале* – *всеукраїнська* (!) *трієнале*. Щодо жіночого роду це вже майже переконує, але що, коли оце непрямо-мінкове *цьогорічного трієнале* (род. відм. одн.) своє походження веде не від *цьогорічний трієнале* (ч. рід), а від *цьогорічне трієнале* (с. рід)? Адже серед іншого читаємо й таке: «9 червня у виставкових залах Центрального будинку художника в Києві відбудеться відкриття художньої виставки “*Всеукраїнське трієнале* скульптури. Київ 2011”. Про це повідомляє пресслужба Міністерства культури». А й справді, якщо перше *бієнале* відбулося 1895 р., а нам аж 1994 р. повідомили, що іменник *бієнале* є чоловічо-жіночого роду, то, можливо, бодай у тому часовому проміжку українська мовна свідомість сприймала його як іменник середнього роду – ну хоч би тому, що авторитетний академічний погляд на це ще не був висловлений, і тому доводилося більше орієнтуватися на аналогію як єдиний на той час спосіб доходження істини.

Стосовно попередньої історії слів *бієнале* і *трієнале* ми можемо поки що тільки здогадуватися, однак не менш цікаво і – що важливо – повчально дослідити їхню вже зафіксовану, писемну історію. Тільки-но природа родових характеристик слова *бієнале* була так драматично з'ясована, як цей погляд на суть речі був підтриманий лексикографічним джерелом під назвою «Новий російсько-український словник-довідник»: *биенале* – *бієнале* (нескл., м. і ж.) [НРУСД; 29]. Пари рос. *триенале* – укр. *трієнале* джерело не містить, тому ми лише на підставі попередньо здобутих нами знань розуміємо,

чому укр. *бієнале* і рос. *биеннале*, на думку упорядників, є іменниками чоловічо-жіночого роду в обох цих мовах. Оскільки з цього приводу жодних заперечень висловлено не було, то і в «Орфографічному словнику української мови», який побачив світ 1999 р. і який є другим виданням, виправленим і доповненим, «Орфографічного словника української мови» 1994 р., наведена щодо цих слів інформація повторена без жодних виправлень, стереотипно, див.: *бієнале*, невідм., ч. і ж. [ОС₉₉; 52] і *трієнале*, невідм., ч. (фестиваль) і ж. (виставка) [ОС₉₉; 878]. Видання третє, виправлене і доповнене, цієї праці побачило світ 2002 р.; воно, однак, тепер називалося вже «Українським орфографічним словником», що з того часу стало вже традицією для всіх наступних видань, які аж до останнього, дев'ятого, оголошені як виправлені і доповнені. Стосовно ж нашого предмета вони є цілком незмінно-стереотипними, див.: *бієнале*, незм., ч. і ж. [УОС₃; 54, УОС₉; 59] і *трієнале*, незм., ч. (фестиваль) і ж. (виставка) [УОС₃; 888, УОС₉; 893]. Звичайно, всяке сприйняття є індивідуальне, а тому й суб'єктивне, однак дивує послідовно-індивідуальний підхід до тлумачення мовних явищ: упорядники пропонують читачеві кожного разу самому здогадуватися, чому іменник *бієнале* є іменником чоловічо-жіночого роду, але незмінно утовкмачують йому, що іменник *трієнале* є іменником чоловічого роду тому, що він має значення «фестиваль», або ж: іменник *трієнале* є іменником жіночого роду тому, що він має значення «виставка»...

Історія, що починалася так інтригуюче, дістає тривіальне завершення: чи то істину, чи то просто погляд нарешті з усією рішучістю висловлено, і вони, як очікується, будуть закріплені в мовній свідомості завдяки кільком поколінням авторитетних лексикографічних джерел... Однак тут у сюжеті з'являється нова інтрига – майже така давня, як і вся вже повідана історія. Річ у тому, що не в Києві, а в Харкові 1997 р. вийшов словник, який теж мав назву «Український орфографічний словник». Він виявив інший погляд на родову характеристику невідмінюваного іменника іншомовного походження *бієнале* в сучасній українській літературній мові, див.: *бієнале*, невідм., с. [УОС; 39]. Відрадно, що упорядники тут є однодумцями з нами стосовно зазначеної проблеми, оскільки запис свідчить, що іменник *бієнале* є іменником середнього роду. Сміємо думати, що упорядники тотожного погляду дотримуються й щодо іменника *трієнале*, яке це джерело не фіксує. Справді, коли міркувати логічно, то хіба можна припустити, що в граматичних характеристиках слів *бієнале* і *трієнале* можуть бути якісь відмінності? Гадаємо, ні – у мові, а в словниках сучасної української літературної мови, як виявляється, можуть... Зізнаємося, радісно було знайти серед усього цього ще одне підтвердження власного погляду, натрапивши в «Новому орфографічному словнику української мови» на статтю *бієнале*, невідм., с. [Івч.; 32], тому тим більше розчарування

від такого: *трієнале*, невідм., ч. (фестиваль) || ж. (виставка) [Івч.; 475]. Чи варто це коментувати? Тут і так усе зрозуміло: оскільки лексикографу не пояснили, що *бієнале* – ч. (фестиваль) і ж. (виставка), то він і сам добре зрозумів, що *бієнале* – іменник середнього роду, однак коли йому «розтлумачили», що й до чого стосовно іменника *трієнале*, то він тут же повірив не собі, а «тлумаченню».

Цей випадок, на нашу думку, є особливо показовий щодо того, як у наших словниках з'являються «новації», як вони миттю поширюються, і не так у тому розумінні, що швидко, як у тому, що – не критично... Це ми й спостерігаємо в цілій низці різного типу словників, що вже самими своїми тиражами визначають характер і якість лексики більшості сучасних мовців, формуючи таким чином своєрідну культурну «традицію», яка згодом претендує бути вже й самою традицією. Скажімо, визначально авторитетний для вироблення літературно-нормативного мовлення «Орфографічний словник української мови» не порушує встановленої кількома роками перед цим уже «традиції», див.: *бієнале*, невідм., ч. і ж. [ОСУМ I; 98] і *трієнале*, невідм., ч. (фестиваль) і ж. (виставка) [ОСУМ I; 710]. Зауважимо між іншим, що оця стереотипність записів, їхня схожість до найменшої ризику у виданнях, що їх ніби готували різні наукові колективи, чи не найбільше свідчать про їхню наукову вартість і відповідно про вірогідність їхніх даних. Уже звичну для нас картину спостерігаємо у словнику, що зветься «Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики», див.: *бієнале*, незм., ч. і ж. [ВЗОССУЛ; 48] і *трієнале*, невідм., ч. (фестиваль) і ж. (виставка) [ВЗОССУЛ; 710]. Те саме бачимо у словниках тлумачного типу, див.: *бієнале*, невідм., ч. і ж., мист. Виставка, фестиваль образотворчого мистецтва, кінофестиваль і т. ін., що проводять раз на два роки [ТССУМ. ФЛ; 50] (Ось вони знову: виставка і фестиваль! Однак, щоб було зрозуміліше, при такій послідовності у тлумаченні семантики слова *бієнале*, його треба трактувати передусім як іменник жіночого роду, а вже потім – як іменник чоловічого роду. Слова *трієнале* джерело не фіксує, та навіть після розчарувань сподіваємося, що принаймні для укладачів словника граматичні характеристики іменників *бієнале* і *трієнале* є тотожними. Однак у цьому словнику вперше натрапляємо на таке, що вказує на можливість подальшої еволюції категорії роду слова *бієнале*. Якщо досі його родову належність визначали родові характеристики слів *виставка* і *фестиваль*, то що станеться, коли серед тих заходів, що їх джерело визначає узагальнено – «і т. ін.», виявиться такий, зміст котрого ми визначаємо словом середнього роду? Чи потрактує тоді наша лексикографія *бієнале* як слово, яке є ще й іменником середнього роду? На існування, принаймні потенційне, такої можливості вказує також відповідна стаття й у першому томі планованого у двадцяти томах «Словника української мови»,

див.: бієнале, б'єнале, невідм., ч. і ж. Мистецький захід (виставка, фестиваль і т. ін. (курсив наш – В.З.), що проводиться регулярно один раз на два роки. Не раз виступав класик на міжнародних бієнале (А.Крижанівський); Кінофестиваль був заснований як кінематографічна частина Венеційського бієнале, виставки сучасного мистецтва, що вже існувала кілька років (з наук.-попул. літ.); Іспанська компанія представила на міжнародному бієнале машина інструментів у Більбоа машину, яку називає найшвидшим роботом у світі (з газет); Б'єнале ковальського мистецтва [СУМ; 503]. Статтю цю ми процитували за «Словником української мови» у двадцяти томах з усіма її найменшими деталями задля повноти картини, а тепер повернімося до неї ще раз у коментарі.

Упорядники зазначають, що іменник *бієнале* є іменником жіночого роду, але з усіх чотирьох ілюстрацій до цього слова у статті жодна цього факту не засвідчує. Упорядники також паралельно стверджують, що іменник *бієнале* є іменником чоловічого роду, але з усіх тих же чотирьох ілюстрацій до цього слова у статті жодна цього факту переконливо не засвідчує, адже в тих двох реченнях, де ми читаємо «венеційського бієнале» і «на міжнародному бієнале», ми не можемо виключити, що тут ідеться про іменник середнього роду *бієнале*. Узагалі ця стаття оригінальна. Скажімо, тут ми вперше дізнаємося, що слово *бієнале* має ще фонетичний варіант *б'єнале*. Однак справжня її оригінальність полягає в тому, що це повідомлення упорядник ілюструє фразою, мабуть, із власного репертуару (без посилання на джерело): *б'єнале ковальського мистецтва*. На нашу думку, щоб потрапити у словник літературної мови, слово має оббутися в літературному мовленні, а це неможливо без численних фіксацій його в різноманітних джерелах; згадаймо історію хоч би й слова *бієнале*, яке свого легального статусу в українській літературній мові чекало мало не сто років: подвійні стандарти тут, гадаємо, очевидні.

Та це ще не все. Показовими й вельми повчальними для розуміння природи аналізованого явища є відомості, що їх нам подає щодо предмета нашої уваги «Великий тлумачний словник сучасної української мови». Стосовно слова *бієнале* він, щоправда, стоїть на вже здобутій іншими позиції, див.: *бієнале* і *б'єнале*, незм., ч. і ж. Виставка, фестиваль і т. ін., що проводяться раз на два роки [ВТССУМ; 51], зате далі на нас чекає, без перебільшення, чималеньке відкриття, див.: *трієнале*, невідм., ж. Виставка, що повторюється кожні три роки [ВТССУМ; 1268]. Ми вже звикли думати, що між *бієнале* і *трієнале* відмінність тільки в періодичності, а в усьому іншому вони – як дві краплі води. Аж виявляється – ні: *бієнале* – виставка і/або фестиваль, тому це іменник і жіночого, і чоловічого роду, а *трієнале* – тільки виставка, тому цей іменник зорієнтований на те, щоб обмежити свою компетенцію виключно жіночим родом. Звичайно, це триватиме

тільки до того часу, коли комусь спаде на думку на якомусь із нині численних *трієнале* провести фестиваль... Звичайно, від усього цього голова йде обертом: він... вона... воно... Так, і таке нарешті сталося: визнано за словом *бієнале* право бути іменником середнього роду, див.: *б'єннале*, *бієнале* (виставка) нескл., с. *б'єнале*, *бієнале* [РУС¹; 73]. Звернімо увагу, що тут і значення вказане – «виставка», однак це не завадило упорядникові правильно визначити рід: *бієнале* – іменник середнього роду. На жаль, на всю дистанцію такого переконання упорядникові забракло, тому далі бачимо вже щось зовсім оригінальне, див.: *трієннале* нескл., ж. і с. иск. *трієнале* [РУС¹; 1218]. Як це розуміти? Можна по-різному – навіть як успіх, хай і частковий. Адже все-таки слово *трієнале* (як раніше слово *бієнале*) є іменником середнього роду, а жіночий його рід, що так несподівано виринув тут, можна списати на хворобу росту. Однак це виявилось тільки епізодом; загалом двомовні словники, які в Україні є визначальними для розуміння природи української мови, поширюють «традиційний» погляд на ці речі, див.: *бієннале* – *бієнале* (нескл., м. і ж.) [РУС₂; 56] і *трієннале* – *трієнале* (нескл., м. і ж.) [РУС₂; 1093], а також: *бієнале* нескл. суц. м. і ж. *бієннале* [УРС; 98] і *трієнале* нескл. суц. м. і ж. *трієннале* [УРС; 1001], тобто в обох випадках, на переконання упорядників названих словників, це іменники чоловічо-жіночого роду.

Чи завжди упорядники самі впевнені в тому, що вони пропонують своїм читачам? Скажімо, нещодавно побачив світ двомовний словник із двох частин: спочатку це російсько-український, а потім – українсько-російський словник. Здавалося б, частини мають бути дзеркальними, проте це не так. Так, у другій частині, українсько-російській, читаємо «традиційне»: *бієнале* нескл. м. і ж. (виставка) *бієннале* [РУСУР; 964], а в першій, російсько-українській, відповідної статті немає. Звичайно, це може бути наслідком звичайного недогляду, але, думається, ці пригоди слова спричинені тим, що воно спонукало упорядників до певних роздумів, тому вони спочатку вирішили його просто оминати, хоча потім усе-таки зважилися потрактувати його «традиційно». Зрештою і цей випадок для нас не без певного позитиву: за узвичаєною логікою, слово *бієнале* не може бути іменником ще й чоловічого роду – тільки жіночого, адже тут воно означає тільки «виставка»: із цього ще раз можна побачити, скільки розуміння проблеми родової належності є в таких словникових рекомендаціях.

Чому ж *бієнале* і *трієнале* – іменники і не чоловічого, і не жіночого роду, як це нам пропонує розуміти сучасна українська лексикографія? Спочатку звернімо увагу на таку характерну особливість нашого спонтанного мовлення: ми кажемо, наприклад, *ЦК* – воно, хоч, подумавши, виправляємося: *ЦК* – він, бо цією аббревіатурою ми називаємо *Центральний Комітет*; так само ми, сказавши, *ЦВК* – воно,

виправляємося по надумі: ЦВК – вона, бо за цією аббревіатурою стоїть *Центральна Виборча Комісія* – і такого багато. Є, виявляється, щось у нашій мовній свідомості, що змушує нас помилятися в таких випадках. Це вже в мовленні неспонтанному, контрольованому ми визначаємо рід таких аббревіатур за родом ключового слова у нескороченій назві. Сказане ніяк, щоправда, прямо нашої проблеми не стосується, однак наші спонтанні мовні звички з'являються не на порожньому місці. Вони свідчать про своєрідну «силу» категорії середнього роду, що притягує до себе утворення аналізованого типу. В.Виноградов, ведучи мову про тотожне явище в російській мові, говорить про «абстрактну або фіктивну предметність форми середнього роду» [див.: 2; 83]. І ще: «Зі змістовної категорії середній рід в окремих типах слів і форм зводиться до ролі пакувального засобу» [2; 85]. І ще одна важлива цитата: «Середній рід стає складом для запозичених слів, які за своїм звуковим або морфологічним виглядом не відповідають типовим формам російських іменників» [2; 84]. Ось чому, тепер зізнаємося, ми не сумнівалися в тому, що *бієнале* і *трієнале* і в українській мові є іменниками середнього роду. Тим більше, що вже в наступному реченні про це сказано прямо: «Переважну більшість іноземних запозичень, що не підходять до російської системи словозміни іменників, залічують до середнього роду, якщо тільки ці слова не означають живих істот» [2; 84]. Прикро, звичайно, що, тлумачачи явища сучасної української літературної мови, доводиться цитувати слова російського вченого, сказані ним стосовно російської мови. Та в українській мовознавчій літературі пояснення цього явища ми не знайшли. Однак самі правила засвоєння таких слів в українську мову сформульовані вже давно (найімовірніше на підставі все тих же теоретичних узагальнень), з чого дозволимо собі зацитувати тільки дещо – вибірково: «... незмінним запозиченим словам на означення неживих предметів, які слабо освоюються морфологічно, надається значення середнього роду: *депо, торе, фойє, кліше, комюніке, жюрі, парі*» [4; 305]. Зрозуміло, що класифікація має категоріальний характер і ніяк не пов'язана з родовою характеристикою питомого українського слова, яким можна було б пояснити значення слова іншомовного. Згодом правила були сформульовані докладніше; з очевидної причини ми їх тут повторимо: «При визначенні роду іменників іншомовного походження для узгодження з ними присудків і означень слід керуватися такими правилами: 1) Невідмінювані слова, що означають осіб чоловічої статі, належать до іменників ч о л о в і ч о г о роду, а слова, що означають осіб жіночої статі, – до жіночого роду, напр.: *військовий аташе, японський кулі, невтомний маєстро, мосьє Бопре; стара леді, увійшла міс...* 2) Невідмінювані слова, що означають тварин, належать до чоловічого роду (крім іменника *цеце* (муха), який належить до жіночого

роду), напр.: *строкатий какаду, малесенький колібрі, побіг поні, сидів шимпанзе*. Коли ж маємо на увазі самиць, вказані слова належать до жіночого роду: *Шимпанзе годувала своїх дітей. Кенгуру несла в сумці кенгуреня*. 3) Невідмінювані слова, що означають назви неживих предметів, належать до іменників середнього роду, напр.: *залізничне депо, шовкове кашне*. 4) Рід невідмінюваних іменників, що означають власні географічні назви, визначаються за родовою назвою, яку вони замінюють (місто, річка, озеро, гора і т. п.), напр.: *розкішне Туапсе* (місто); *сонячне Сочі* (місто) і *чудовий Сочі* (курорт); *повноводна Янцзи* (ріка); *широко розлилося Ері* (озеро); *виднілася Юнг-фрау* (гора); *Перу* (державна) *брала участь у конференції; п'ята авеню* (вулиця); *ліберальна «Ньюс-кронікл»* (газета). 5) Рід незмінюваних аббревіатур (ініціальних) відповідає роду опорного слова, що входить до складного найменування, позначуваного скороченням, напр.: жін. роду *РТС* – ремонтно-технічна станція; чол. роду *МТС* – Московський театр сатири; чол. роду *ЦК* – Центральний Комітет...» [3; 251, 252]. І ще одна цитата, щоб остаточно вичерпати питання: «Значення середнього роду набувають слова, що переходять в іменники з тих частин мови, які не мають родових форм (*їхнє «я», дружнє «ура», тривожнє «рятуйте»*) та незмінні запозичені слова з інших мов (*депо, комюніке, бюро*), за винятком іменників, що означають осіб жіночої статі (*леді, мадам, міс*), та деяких назв тварин (великий *кенгуру*, малий *поні*)» [СУЛММ; 52]. Щодо цього останнього зазначимо, що тут бракує згадки про іменники на позначення осіб чоловічої статі типу хоч би вже згаданих в іншому місці *аташе, кулі, маєстро* і т. ін.

Це правда, що в жодному з наведених фрагментів ми не побачили ані слова *бієнале*, ані слова *трієнале*, але, гадаємо, по надумі можна погодитися, що вони мають усі ті ознаки, на підставі яких їх можна залічити до тієї групи невідмінюваних іменників іншомовного походження, які в українській мові набувають значення іменників середнього роду. І тут, вважаємо, варто ще раз задуматися над таким. Згадаймо, вперше в історії людства бієнале було проведене 1895 р.; слово ж *бієнале* (це стосується й слова *трієнале*) словники української мови зафіксували століттям пізніше – і тут його означили як іменник чоловічо-жіночого роду. Хоча правила, що визначали спосіб засвоєння невідмінюваних іменників іншомовного походження означеного типу, були сформульовані значно раніше. З якими ж родовими характеристиками могла засвоювати його та частина українського суспільства, яка була носієм літературного стандарту і сформульовані правила сприймала як зобов'язуючі для себе? А та частина українського суспільства, яка самою своєю професією мала його визначати, формулювати і впроваджувати в мовлення? Гадаємо, відповідь тут може бути одна: слово *бієнале* для носія української літературної мови впродовж тривалого часу було іменником середнього роду – і не інакше. Саме про це не-

спростовно говорять і спорадичні дані деяких цитованих нами сучасних словників: на жаль, спорадичні – так трава крізь бетон проростає. Чому ж тоді раптом, в один момент переважна більшість сучасних лексикографічних джерел «забула» про це і визначає родові ознаки досліджуваного іменника як чоловічо-жіночі? На нашу думку, саме ця обставина і є ще одним серйозним доказом того, що новітні граматичні характеристики слова постали не як результат вивчення його поведінки в спонтанному живомовному середовищі, а як наслідок цілком умоглядних софістичних узагальнень без належного розуміння суті тих процесів, що справді відбуваються у групі невідмінюваних іменників іншомовного походження в українській мові на сучасному етапі її розвитку. Ми ж про це скажемо пунктирно, переважно цитуючи граматичну працю новішого часу, додаючи при потребі деякі свої зауваги до цитованого тексту. Дослідження насамперед констатує традиційне: «Назви предметів утворюють групу імен середнього роду, напр.: *кашине, кашпо, реву, понурі, інтерв'ю, фрикасе, сабо, соте, сарі, мумійо, торе*» [1; 65]. Однак далі йдеться про власне новітні тенденції в цій лексичній групі: «Зараз існуючий поділ запозичень за родовою віднесеністю дещо порушився, причина цього явища полягає в залученні у сферу вжитку багатьох незмінюваних слів, між якими розпочинається процес уніфікації, або вирівнювання, родових значень. У такий спосіб виявляється освоєння іншомовних слів, структура яких незвична для граматичного ладу української мови, де вираження родових, числових і відмінкових значень здійснюється засобами словозміни. Запозичені без морфологічних показників роду мови-джерела, незмінювані іменники поступово втрачають первісну належність і набувають інших критеріїв мотивації цього граматичного значення. Здійснюваний міжродовий перехід властивий не всій групі іншомовної лексики, а простежується серед назв істот тваринного світу та назв предметів або понять» [1; 65, 66]. І вже те, що стосується нашої проблеми: «Іменники – назви предметів традиційно належали до середнього роду... Освоєння системою української мови цієї групи слів простежується на фактах їх перерозподілу за родовою належністю. Класифікація всіх іншомовних назв предметів, понять як виразників граматичного значення середнього роду на даний час потребує уточнень, оскільки у мові помітна тенденція вмотивувати її лексико-семантичним змістом слова. Останнє передбачає виділення у структурі змісту додаткового узагальненого значення, типового для цілого ряду слів, які утворюють абстрактну семантико-тематичну спільність, тобто формуються тематичні групи незмінюваних імен, членом яких є індивідуальна лексема видового поняття, що в конкретній формі накладається на ширше, родові поняття, тотожне для назв цієї групи» [1; 67]. Поза сумнівом, зазначені процеси справді відбуваються в сучасній мові. Але наскільки вони досліджені, вивчені? Наскільки адекватно ці твердження загального порядку співвіднесені з різно-

манітними, різнорідними і незрідка неоднозначними мовними фактами? За нашими навіть поверховими спостереженнями, при зіткненні «теорії» з «практикою» тут регулярно виникають проблеми. Скажімо, стверджується, що «тенденція до вирівнювання родових ознак помітна серед незмінюваних слів – ... назв танців, напр.: *салхіно, па-де-де, мтіулурі, чонгурі, па-де-труа, падеграс, падекатр, падепатинер*» [1; 68]. Очевидно, йдеться про те, що ці іменники вирівнюють свої родові характеристики за чоловічим родом. Розгляньмо ті з них, що їх фіксують словники сучасної мови. Почнімо з того, що цьому твердженню не відповідає такий факт: *чонгурі*, невідм., с. [ОС₉₄; 838], однак це, мабуть-таки, не назва танцю, див.: *чонгурі* – грузинський народний струнний щипковий музичний інструмент [СІС; 745]. Тим часом див.: *па-де-де*, невідм., с. і ч. [ОС₉₄; 479] і *па-де-труа*, невідм., с. і ч. [ОС₉₄; 479] – це з перелічених, однак тотожні характеристики маємо ще у випадку *сиртакі*, невідм., ч. і с. [ОС₉₄; 692] (тут, щоправда, з оберненим пріоритетом щодо першості родових ознак). Але вже зовсім інакше з, мабуть, найуживанішими назвами, див.: *болеро*, невідм., с. [ОС₉₄; 53] і *танго*, невідм., с. [ОС₉₄; 744]. Тотожно й у цьому ось випадку: *фанданго*, невідм., с. [ОС₉₄; 802]. Уся парадоксальність цієї характеристики, однак, з'ясовується в подальших виданнях цього словника, напр.: *фанданго*, незм., с. (один із видів фламенко) [УОС₈; 921], і тут же для порівняння маємо таке: *фламенко*, незм., ч. [УОС₈; 928]. Ще іншого роду повчальний приклад маємо, приміром, і в цьому випадку, пор.: *ча-ча-ча*, невідм., с. [ОС₉₄; 833] і *ча-ча-ча*, невідм., с. [ОС₉₉; 953], але *ча-ча-ча*, незм., ч. (латиноамериканський танець) [УОС₈; 960]. Умоглядність цих оцінок, гадаємо, очевидна; вони, м'яко кажучи, дуже і дуже довільні: як, зрештою, і спроби це все якось узагальнити чи дати теоретичне обґрунтування. Звичайно, це – не поодинокі випадки такої непослідовності й довільності, і що найпечальніше: вони переходять з одного видання в інше... Ось, до прикладу, як поєднати такі відомості: *бренді*, невідм., ч. і с. [ОС₉₄; 56], але *віскі*, невідм., с. [ОС₉₄; 113]? Одне скажемо: якщо б це все було правдою, то жодна голова цих знань у собі затримати ніяк не змогла б. На щастя, ці глибинні знання мирно перебувають там, звідки ми їх вивели на світло денне, – у словниках сучасної української літературної мови. І в жодному разі не в живій українській мові – тій, що ще зберігає свою природність, будучи природовідповідною: всупереч численним деструктивним спробам її зруйнувати.

Поступово ми наблизилися до того, щоб після тривалого відступу повернутися до нашого безпосереднього предмета. У не раз згаданому джерелі з граматики сучасної української літературної мови є і про слово *бієнале*, що варте, гадаємо, цитування в ширшому контексті, див.: «Зрідка родова віднесеність іншомовного запозичення зазнає впливу відповідної назви мови-асимільатора, причиною цього є тотожні функції слів. Так, до укр. *вулиця* змінилася родова ознака *авенто* (жін. р.), *штрапе* (жін. р.), укр. *закуска-антре*

(жін. р.), *виставка* (жін. р.) – *бієнале* (жін. р.), проте більшість назв страв є іменниками середнього роду, напр.: *соте, фрикасе, суфле, безе, буше, філе, рагу, харчо, праліне*» [1; 68]. Спробуємо все ж таки не пробігти очима сказане, а справді хоч трохи над ним задуматися. Справді, є нині тенденція екзотизм *авенто* трактувати як іменник жіночого роду, але чи можна на підставі одного екзотизму робити принципові й далекосязні узагальнення? Ще проблемніша ситуація зі словом *итрасе*, присутність якого в сучасній українській мові якщо не сумнівна, то принаймні оказіональна – і теж лише як екзотизму. У записі *закуска-антре* слово *антре* є прикладкою, тому його характеристики тут не самостійні, а, природно, узгоджені зі словом *закуска*; тим часом словники сучасної літературної мови його характеристики як самостійного слова визначають так: *антре*, невідм., с. [ОС₉₄; 24]. На такому малопереконливому тлі і тлумачення *бієнале* як іменника жіночого роду (до речі, тільки жіночого, без чоловічого) є зовсім непереконаливим і навіть цілком довільним.

Тож як бути з численними даними у словниках сучасної української літературної мови, що слова *бієнале* і *трієнале* є іменниками чоловічо-жіночого роду? Гадаємо, до цієї дезінформації треба ставитися як узагалі до будь-якої дезінформації: бути уважними й не піддаватися їй, ігнорувати її

всім миром, усією громадою. Колись Козьма Прутков застерігав: «Якщо ти на клітці з левом бачиш напис “Слон”, то не вір очам своїм». Тож і ми застерігаємо:

1) Якщо ви в будь-якому словнику побачите, що *бієнале* є іменником чоловічого чи жіночого роду, то не вірте очам своїм. Іменник *бієнале* середнього роду.

2) Якщо ви в будь-якому словнику побачите, що *трієнале* є чоловічого чи жіночого роду, то не вірте очам своїм. Іменник *трієнале* середнього роду.

Вірте своєму здоровому глуздові.

Але навіть ця двополовинчата біда – з *бієнале* й *трієнале* – явище, як на наші сьогоденні обставини, тимчасове, далі, як завжди, – більше... Річ у тому, що 1931 р. в італійській столиці була художня виставка, яка, за статутом, проводиться з того часу кожних чотири роки. Тоді цю імпрезу назвали Першим національним квадрієнале мистецтва. Відтоді із зазначеною періодичністю квадрієнале відбувається до цього часу. Мало того, за цим зразком були організовані й інші, скажімо, Празьке квадрієнале... Тож очевидним стає, що за якихось кілька десятків років у словниках української літературної мови з'явиться слово *квадрієнале*. Як його зустрінуть у гостинній господі сучасної української лексикографії? Як приймуть? Яку роль відведуть? Невже і його деформують, перекутять, скалічать?

Література

1. Безпояско О. Граматика української мови. Морфологія / О.Безпояско, К.Городенська, В.Русанівський. – К., 1993.
2. Виноградов В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. / В.Виноградов. – Москва–Ленинград, 1947.
3. Жовтубрюх М. Курс сучасної української літературної мови: у 2 ч. / М.Жовтубрюх, Б.Кулик. – Ч. 1. – К., 1965.
4. Курс сучасної української літературної мови: у 2 т. – Т.1. – К., 1951.
5. Сосяр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосяр. – К., 1996.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К., 1969.

Список скорочень використаних джерел

- ВЗОССУЛ Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики. – Київ – Ірпінь, 2004.
- ВТССУМ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ – Ірпінь, 2001.
- Івч. Івченко Анатолій. Новий орфографічний словник української мови. – Львів, 2002.
- ОС₇₇ Орфографічний словник української мови. – К., 1977.
- ОС₉₄ Орфографічний словник української мови. – К., 1994.
- ОС₉₉ Орфографічний словник української мови. – К., 1999.
- ОСУМ Орфоепічний словник української мови: У 2-х т. – К., 2001–2003.
- РУС¹ Російсько-український словник. За ред. В.Жайвоноронок. – К., 2003.
- РУС² Російсько-український словник. Відповідальний редактор В.Фридрак. – К., 2003.
- РУСНТ Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки. – К., 1994.
- РУСУР Російсько-український, українсько-російський словник. Київ – Ірпінь, 2008.
- СІС Словник іншомовних слів. – К., 1977.
- СУМ Словник української мови: у двадцяти томах. – Т. 1. – К., 2010.
- ТССУМ. ФЛ Тлумачний словник сучасної української мови. Фахова лексика. Харків, 2009.
- УОС Українсько-російський словник. – Харків, 1997.
- УОС₃ Українсько-російський словник. Видання третє, перероблене і доповнене. – К., 2002.
- УОС₈ Українсько-російський словник. Видання восьме, перероблене і доповнене. – К., 2008.
- УОС₉ Українсько-російський словник. Видання дев'яте, перероблене і доповнене. – К., 2009.
- УРС Українсько-російський словник. Видання друге, доопрацьоване і доповнене. – К., 2004.